

ERA.T-76.1.1745

EESTI NSV MINISTRITE NÕUKOGU RIIKLIK EHTUSKOMITEE
VABARIIKLIK RESTAUREERIMISVALITSUS

OBJEKT: Vana-Antsla vasallilinnus

ŠIFR. NR.: _____

TELLIJA: EHSV NSV Riiklik Ehituskomitee

TEOSTAJA: Vabariiklik Restaureerimisvalitsus

MUINSUSKAITSEINSPEKTSIOONI
ARHIIV
Nr. P-1908

Ajalooline õiend Vana-Antsla
vasallilinnuse kohta

Juhataja: V. Saks

Peaspetsialist
ajaloo alal: U. Hermann

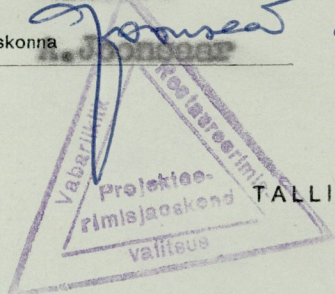
Peainsener:
Peaarhitekt: K. Aluza

Peaspetsialist
arhitektuuri alal: _____

Projekt-jaoskonna
juhataja: A. Jõnasson

Objekti autor: A. Jäms

Proj.peainsener: R. Parts

TALLINN 1974

VANA-ANTSIA VASALLILINNUS

Asukoht: Võru rajoonis, Antsla külanõukogus, Vana-Antsla sovhoostehnikumi keskses.

Endise linnuse ala ulatust ei ole võimalik määrata. Vee-
kraavide ja tiigiga piiratud ala pikkus idast-läände ca 180 m,
laius põhjast-lõunasse (poolsaare laiemas kohas) ca 120 m.
Linnuse ala keskmine absoluutne kõrgus 80,5 m. Kunstlikult
paisutatud tiigi veepinna kõrgus 76,4 m (4.IX 1973.).

Ajalooline ülevaade

Tänapäeva Vana-Antsla¹⁾ alad koos Mõniste, Saru ja Pühajärve mõisaga (Wollust) kuulusid juba varasemast ajast peale Tartu piiskopkonnas mõjukale Uexküllide soole²⁾. Samad Uexküllid omasid ka Saare-Lääne piiskopkonnas suuri valdusi nii Vigalas, Velisel, Virtsus jm.

Juba 14. saj. II poolelt on tuntud siinsete alade valdajatena Henneke ja Otto Uexküllid Otepää ümbruses ja Antsla kihelkonnas³⁾. Antsla kihelkonda, mis esines ka Urvaste nime all, mainitakse esmakordselt alles 1477. a., kirikut ennast

---

¹⁾ 17. saj. keskel omanik Löwensternide ajal moodustati Antsla mõisast kaks eraldi mõisat Vana- ja Uue-Antsla (Vastse-Antsla). L.v. Stryk. Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands. I Th. Der ehstnische District. Dorpat 1877, lk.191; edaspidi tsit. Stryk.

1413.a.⁴⁾. Kihelkonna koosseisu kuulusid tollel veelgi laialdasemad alad piiskopkonna lõunaosas. Uexkülliide naabriks oli teine mõjukas vasall Tiesenhausen, kelle valdusse jäi Vaabina (Uelzen) jt. mõisad. Nende mõlema soo valduste piirile ja nende ühisel jõul olevat ehitatud Urvaste kirik⁵⁾ kui kihelkonna keskus. Ürikuliselt mainitakse Antsla mõisa omanikuna 1376.a. 3. märtsil Hermann Uexkülli, kellele Tartu piiskopi Heinrichi poolt kokkuleppe alusel läänistati Antsla, mis Henneke Uexkülli surma järel oli sattunud Tartu kiriku valdusse. 2000 Riia marga eest saavutati "kogukäe õigus" Hermann Uexküllile Antsla üle ja Otto sai endale Pühajärve (Wollust)⁶⁾. Veel 1405.a. oli Antsla Hermann von Uexkülli valduses⁷⁾. Peale Hermanni surma jagasid pojad Claus, Otto ja Bertram 1419.a. 15. jaan. isa päranduse selliselt, et Claus sai Pühajärve, Otto ja Bertram Antsla mõisa koos veskiga "den Hof zu Anzen mit der Mühle"⁸⁾. Samas ürikus mainitakse Antsla valduste hulka kuuluvaks Seeskülli nimelist küla, samuti Wardust, terve vakus Huchtiyeþve (tänapäeva Uhtjärv Urvaste kiriku juures) koos Villikase ja Aspalde küladega.

---

2) Stryk, lk. 190 ka H. Pirang, Das baltische Herrenhaus, II. Teil Riga 1928, lk. 44. edaspidi tsit. Pirang.

3) Axel von Gernet. Verfassungsgeschichte des Bisthums Dorpat bis zur Ausbildung der Landstände. Reval 1896. lk. 149.

4) Stryk, lk. 149 ja koguteos Eesti II, Võrumaa, Tartu 1926. lk. 378.

5) Oleg Roslavlev. Hefte zur Landeskunde Estlands. Das Dorpater Land 1624/27. Heft 1. Wolfratshausen-Waldram 1965. lk. 104, edaspidi tsit. Roslavlev. Sama RAKA f. 2325-s-ü 132 II lk. 261. Jordrevisions handlingar 1627 (fotokoopia).

Kirjalikke teateid Antsla valduste omanike kohta, milles esinevad sama Uexküllide soo esindajad, on teada terve hulk. Nimetatakse käesolevas kirjutuses neist ainult mõnda, kes võisid arvatavasti aluse panna Antsla kindlustamisele. On põhjust arvata, et Bertrami poeg Peter Uexküll, kellest on juttu ühes 1477.a. 25. juulil väljastatud ürikus⁹⁾ ajal võis Antslas välja ehitada mingi kindlustuse, mida järgnevad omanikud ajanõuete kohaselt täiendasid¹⁰⁾. Linnuse resp. lossi rajamist Uexküllide poolt on katsunud tõestada juba möödunud sajandil tuntud uurijad nagu Körber¹¹⁾ jt., kes toetuvad Neustädti ja Strubitzza andmetele. Kahjuks ei anna ükski neist mingit daatumit ehitamise kohta.

Ürikuliselt on tõestatav Peter von Uexkülli ehitustegevus. Nii toetas ta Tartu Toomkiriku väljaehitustöid ja samas jätkus tal jõudu Antsla naabruses asuva Urvaste kiriku väljaehitamiseks basiilikaks¹²⁾. Teadagi ei võinud Uexküllid leppida oma valdustes ilma kindlustuseta, sest tuli arvestada talupoegade rahutustega, välisvaenlase sõjakäikudega ja muude julgeolekut ähvardavate sündmustega. ~~Kõiki~~^{Nii} mitmete hilisemate balti uurijate, nagu Löwis of Menari jt. poolt¹³⁾ on üm-

---

6) Stryk. lk. 190.

7) Gottlieb Olaf Hansen. Geschichte des Geschlechtes derer von Uexküll. I Band. Reval 1900. lk. 126. edaspidi tsit. Hansen Ka Herbert Lägi. Eesti talurahva olukord ja klassivõitlus Liivi sõja algul (1558-1561) Tallinn lk. 363.

8) H.v. Bruiningk u. N. Busch. Livländische Güterurkunden. I Riga 1908, lk. 221.

9) Stryk lk. 190, Hansen lk. 144, Dr. F.G. Bunge u. Baron R.v. Toll. Est- und Livländische Brieflade I, Th., I Band. Reval 1856. lk. 219 (Peter Uexküll suri 1484.a.)

ber lükatud Antsla linnuse resp. vasallilinnuse olemasolu, ei leitud ~~siiski~~ tõendusi linnuse olemasolu kohta 16. saj. nn. Renneri kaardil ¹⁴⁾ ja linnuste nimestikus Antslat ei esine, küll aga on näidatud Tartu piiskopkonnas teised vasalllinnused nagu Rannu, Konguta, Kavilda, Rõngu ja Vaabina ¹⁵⁾. Ürikutes mainitakse Antslat mõisana (Hof Anzen), millena ta esineb kuni Liivi sõja sündmusteni 1558.a. Alles 17. saj. alguse sündmustes esineb ühel korral nimetus "Haus Antzen" ¹⁶⁾, mille all mõistame linnust. Teadagi ei väärinud tolleaegne Uexküllide poolt rajatud kaitseehitus (kindlustatud elamu) linnuse nime. Antslat tunti lihtsalt mõisa (Hof) nime all. 1529.a. oli Antsla mõis (Hof zu Anzen) Johann von Uexkülli omanduses ¹⁷⁾ 1542.a. jagasid Uexkülli pojad oma valdused selliselt, et vanem Johann sai endale Pühajärve, Mõniste ja Saru (Mengen, Saara) kuna noorema venna Otto valdusse jäi Antsla ¹⁸⁾. Viimase käes oli mõis kuni saatusliku Vene-Liivi sõjani, kus Uexküllid

---

¹⁰⁾ Armin Tuulse. Die Burgen in Estland und Lettland. Tartu 1942. lk. 265. edaspidi Tuulse.

¹¹⁾ Ed. Ph. Körberi käsikiri "Vaterländische Merkwürdigkeiten" I 1802. lk. 7-8. TA Fr.R. Kreutzwaldi nimel. Kirjandusmuuseum. edaspidi tsit. Körper. Sama arvamust toetab ka O.Huhn oma töös "Topographische Beiträge des Dorpft. Werroschen Kreises. 1821. käsikiri Latv.Centr.V.V. Arhivs, f.6810 n.1 s-ü 19, lk. 274. Nähtavasti kasutas Huhn varasemat Körberi materjale. Sama arvamus on esitatud Huhnil ka varemalt tuntud töös vt. Latv.Centr.V.V. Arhivs. f. 6810 n. 1-s-ü 3 (1802) lk. 189.

¹²⁾ Tuulse lk. 265.

¹³⁾ H.von Löwis of Menar. Burgenlexikon für Alt-Livland. Riga 1922, lk. 46.

kaotasid oma senised mõisad¹⁹⁾. 1558.a. sõjasündmustest kirjeldatakse Renneri kroonikas²⁰⁾ Antsla kohta ainult nii palju, et mõisa tunginud 11 venelast halbade kavatsustega. Neid rünnati sakslaste poolt ja vaatamata visale kaitsele tapeti. Mõisa omanikuna mainib Renner sama Otto Uexküllli. Võib arvata, et laastavas Vene-Liivi sõjas sai Antsla samavõrra kannatada nagu teisedki ümbruskonna mõisad ja linnused; kahjuks puuduvad otseselt Antsla kohta andmed.

Poola valitsuse algaastail 1582.a. hinnati Antsla mõisapõldude varasemat suurust 7, talumaade osas 45 1/2 poola adramaale²¹⁾. Mõisa olukorrast ei ole juttu, samuti ei õnnetunud kirjutuse autoril leida Antsla kohta teateid 1582.a. teostatud revisjonist²²⁾, milles leidub tolle aja kohta küllaltki selgitavaid andmeid teiste linnuste ja asulate kohta. Teada on vaid, et Poola valitsuse ajal 1583.a. pöördus viimane Antsla omanik Otto Uexküll kuningas Stephani poole palvega tagastada talle venelaste tulekuni kuulunud mõis, mis aga lõppes tagajärjetult²³⁾. 1588.a. andis kuningas Sigismund III Antsla

---

¹⁴⁾ Vt. Renneri kaart, Eesti ajalugu II, Tartu 1937. lk. 143. Sama kandi osa on vigaselt ümberjoonistatuna avaldatud koduloo uurimuslikus töös: "Ühes rajoonis "Kolhoosi Elu" väljaanne, Antsla 1957, lk. 12., kus on meelevaldselt Antsla "Anzen" näidatud.

¹⁵⁾ Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands. Band VI Reval 1851. lk. 126.

¹⁶⁾ Monumenta Livoniae Antiquae. Thomae Hiörn's Ehst-, Lyf- und Lettlaendische. Riga, Dorpat und Leipzig 1835, lk. 393, edaspidi tsit. Mon. Liv. Antig.

¹⁷⁾ Hansen, lk. 179, Stryk, lk. 190.

¹⁸⁾ Stryk. 190.

Võnnu (Cesise) kastellaani ja Tartu oeconomusele Georg Schenkingule. Alles uus omanik ehitas 1588.a. Antsla kindluse selliseks²⁴⁾ millisena ta edaspidistes sõjasündmustes mängis kaalukat osa.

Veel 1599.a. oli juttu ühest Uexkülli pojast Johannist, kes esindas isa kaotatud valdusi. Nagu eespool juba mainitud, rajas Schenking Antslasse linnusetalose ehituse ja kindlustas selle müüri ja valliga²⁵⁾. Teadagi ehitati senine hädapärane kindlustus välja kaasaja nõuete kohaselt²⁶⁾, sest edaspidised sõjasündmused toetavad mõningal määral neid oletusi, isegi tõstis Antsla osatähtsust sündmuste käigus. Olulisi sündmusi tõi alanud sajand s.t. 17. sajand, mil Rootsi ja Poola vahelistes sõdades vahetas Antsla paaril korral peremehi. 1600.a. vallutasid rootslased terve rea linnuste hulgas ka Antsla²⁷⁾, Siin sündis 1601.a aprillis Södermanni hertsogi, pärastise Rootsi kuninga Karl IX poeg, keda Karl Philipp, keda rahvapäriliselt ekslikult samastab Karl XII. Selle kõrgest soost kodaniku ristimisel olnud vaderiks Tartu linn, kes kinkinud raske hõbedase karika²⁸⁾. Viimane sündmus on andnud põhjust vana-rahva juttudele Antsla rootsi keldrist ja kuninga poolt istu-

---

19) Pirang, lk. 44.

20) Peter Karstedt. Johann Renner Lävländische Historien. (1558-1561) Hibeck 1953. lk. 16.

21) H. Lägi eespool mainitud töö, lk. 363

22) Inventar der Starosteil Dorpat 1582. Koopia TA Fr.R. Kreutzwaldi nimel. Kirjandusmuuseum. ŌES M:A 168:1.

23) Pirang, lk. 44. Stryk lk. 191.

24) Stryk lk 191, kes omalt poolt laenas teate eelnevalt mõisaajaloo uurijalt Hagemeistrilt. Vt. Heinrich v. Hagemeister. Materialien zu einer Geschichte der Landgüter Lävlands. I. u. II Th. Riga 1836-1837. lk. 80.

tatud tammest²⁹⁾. 1601.a. loovutasid rootslased Antsla poolakatele³⁰⁾. Poola väepealik Zamovskij asus oma peaväega Antslasse talvekorterisse, kus halva toitluse ja ebatervislike olude tõttu tema jõud kahanesid 1602.a. kevadeks 4000-5000 meheni³¹⁾. 1602.a. üritasid rootslased uuesti Antsla vallutamist ja saidki linnuse ajutiselt oma valdusse. Sündmustest kirjutab üksikasjaliselt tolelaegne kroonik:³²⁾

"15. aprillil ründasid rootsi oberstid Johann Bengtsson, Johann von Derfelden ja Tönnis Schlieff Antsla maja (Haus Antzen). Kui nad tahtsid veekraavi tühjendada, sai Johann Bengtson seejuures reiest haavata ja mõned ründajaist kahuritulest tabatud. 16. apr. keskööl laskis oberst Derfelden maja vägivallaga rünnata, mida vaenlane kaunis tugevasti kaitses, kui mis siiski vallutati. Seal raiuti 80 meest surnuks. Rittmeister Alexander Kisintsky, lieutenant Jacob Glosskowsky, Thomas Napiorowsky (suurkantsleri kammerjunkur) võeti vang, saadi saagiks raha ja muudki."

Selles rünnakus linnus purustati (ganz zerstört)³³⁾. Varsiti vallutasid poolakad linnuse uuesti. Kas Antsla kohta kavatseti rakendada Poola vaimude poolt antud määrust³⁴⁾, pole teada.

---

25) Hagemeister lk.80. Stryk lk.131. Sama teade kordub ka hilisemate uurijate töödes.

26) Tuulde lk. 265.

27) Besti Ajalugu III, Tartu 1940. lk. 50

28) Koguteos Tartu, Tartu 1927. lk 55.

29) TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum. fond 199 s-ü 30. A. Laurson. Ajalooline traditsioon Urvaste kihelkonnast 1927. lk 42-43.

Igatahes oli Poola võimudel põhjust karta, et vaenlane võiks uuesti kasutada vanu linnuseid tugipunktidena nii sõja- kui ka rüüsteretkete ajal.

Peale poolakate väljatõrjumist rootslaste poolt sai Antsla uueks omanikuks 1625.a. kammerjunkur Ake Tott, tema pärijad müüsid mõisa 1649.a. Dietrich Riegemannile, kes von Loewensterni nime all aadlistati³⁵⁾. Rootsi aja algul, 1627.a. teostatud revisjoni mainitakse Antsla kohta järgmist³⁶⁾:

"Revideeritud 3. dets. Anno 1627. See mõis ja ala (Gepiette) on vanasti Mõniste Uexküllidele kuulunud. Kuna aga selle sõja eel võeti mõis Saru Uexküllidelt, on see ala Poola kuniaga poolt Oeconomus Georg Schenkingule antud.

See ala ulatub 5 miili pikkuselt ja 2 miili laiuselt. Mõisemaad on Schenking mõõta lasknud, see oli 40 saksa adramaad. Varem on siin alal kaks mõisat (2 Hoefe) olnud 1) Wehast 2) Lohnhoff. Mõisa asemel seisab "Lusthaus", mis on põlenud, müürid ja 6 korstent, üks topelt "Herberge", selle keskel asuva köögiga, 2 rehte (2 Rieghen), 1 tall, 1 saun esikuga, 1 suur ait (Gross Klott) ülaaidaga (Oberklotte). Ümberringi on veskitiik ja veski 2 käiguga".

---

30) RAKA f. 2057 n. 1 s-ü 76. Käsikiri: Ritterschlösser in Lävland 1839, lk. 97.

31) Eesti Ajalugu III, Tartu 1940. lk 50.

32) Monumenta Lävoniae Antiquae Thomae Hiärn's. Ebst-, lyf- und Lettlaendische Geschichte. Nach der Originalhandschrift herausgegeben und im Drucke besorgt von Dr. C.E. Napiersky. Riga, Dorpat und Leipzig 1835, lk. 393.

33) Ritterschlösser in Lävland. 1839.lk 97.

Kirjeldusest nähtub, et mõisas leidus revisjoni päevil varemtes ehitus- "Lusthausi", see võiski olla mingi ehitus linnusest. 1638.a. revisjoni³⁷⁾ andmetel kuulus mõis marssal Acko Tott'ile, valitsejana tunti Hinrich Brandti. Varemalt oli see "Yrkuliz'ide mõis olnud ja Poola ajal kuulus oconomus Schenckingule... Yrkulli külas (im Dioffe Yrkyle) Adseli (Koi-valinna) tee ääres asub üks tühi kõrtsikoht. Mõisal on kaks veskit; üks mõisa juures ja teine Hannibali Kyllö juures. Viimane revisjon kirjeldab Antslat üsna napisõnaliselt. 1616 ja 1630.a. oli Urvaste kirik varemeis ja õpetajata³⁸⁾.

Löwensternide soo käes püsis mõis kauemat aega. 1883.a. omandas mõisa parun Georg v. Ungern-Sternberg³⁹⁾.

Hupel teab 18. saj. lõpul Antsla kohta ainult niipalju mainida, et siin asus varemalt loss resp. linnus⁴⁰⁾. Körberi päevil⁴¹⁾ 19. saj. alguses oli Antslas säilinud endisest linnusest veel nimetamisväärseid osi. Körber nimetab siin veel tänapäevalgi säilinud linnusekraave ja võlvitud keldrit. Ka leidus järgi endisest vallist. Üle kraavi viis kivist sild võlvitud värava-ehituse juurde, mis tema arvates pärines varasemast ajast. Selles leidusid mõned laskeavad, silla ja kraavi poole. Ka leidunud värava all poolenisti täisvarisenud võlv. Värava kohale oli tema päevil ehitatud "Lusthaus", mille kuplis

---

³⁴⁾ Monumenta Liv. Antiq. lk. 348. Määruses nõuti, et aadel pidi lämmatama oma valduses olevatel linnustel sõjalised kaitse-
seadmed, jätma endale elamiseks ainult ühe põhikorruse, piirama selle ainult lihtsa päitpaliseadiga. Algust pidid tege-
ma eeskujuna kuningale kuuluvad linnused.

³⁵⁾ Andmed Pirang, lk. 44.

³⁶⁾ Roslavlev, lk. 104.

kell (Schlaguh) asus. Ka O. Huhni andmetel oli sama sajandi I veerandil mõningaid varemete osi endisest linnusest säilinud⁴². Kindlasti satuti härraste maja ehitamisel linnuste ehitusjäänustele, kusjuures kõrvaldati planeerimise korras segavad varemed. Imekombel on püsima jäänud keskajast pärinev keldrivõlvpargi lääneserval astangus. See leidis vististi mõisa päevil kasutamist keldrina. Kodanlikus Eestis algpäevil paiknes endises härrastemajas kohalik algkool. Nõukogude valitsuse päevil on hoone antud kasutada Antsla sovhoostehnikumile, kes ehitas vana mõisa aeda ümber võimlaks. On teostatud ka härrastemaja lääneservas juurdeehitusi, kuid pole nimetamisväärselt muudetud pargi ja majaeesise algset ilmet.

Linnuse ala kirjeldus

Endise Antsla vasallilinnuse asukohta reedab tänapäeval Vana-Antsla pargis kunstlikul loogasarnase paistiigi ja kahe veekraavi juuga piiratud kõrgendatud ala. Osavasti on linnuse vesikaitse väljaehitamiseks kasutatud looduslikke tingimusi. Läbivoolava oja veed on paisutatud kunstlikult kaevatud tiigis, mis piirab mainitud ala loogasarnaselt põhjast ja lõunast. Saadud pinnast kasutati läänes paisutammi ja nähtavasti ka linnuse aluse täiteks. Linnuse idaosas võis samuti olla kaevatud veekraav, millest veel tänapäevalgi on säilinud kaks kraavijätku, mida poolitab mõisaehituste poole kulgev tee. Võib arvata, et linnuse päevil oli mainitud veekraavide süsteem üksteisega seotud, moodustades pideva vesikaitse. Seega loeme Antsla vesilinnuste hulka. Idas asuva kahe veekraavi veepinna

tase on ühel kõrgusel (abs. 77, 97), mis lubab oletada, et need on teetammis leiduva truubi kaudu ühenduses. Kahe veekraavi ja tiigi veetase on aga tunduvalt erinev, tiigil 76.40 m. - seega kõrguste vahe 1,57 m, mis lubab oletada, et tiikide veetase oli lüüside abil reguleeritav. Võib ka leppida arvamusga, et varemalt olid tiigid sügavamad ja seega võis nende veepind püsida ühel tasemel. Vete süsteemi toidab id₂st sissevoolav oja, mis Kanepi-Antsla tee osas on omakorda paisutatud suureks tiigiks (praegune veetase 79,34). On põhjust oletada siin vesiveski asukohta.

Kindlustatud võis olla veekogude poolt piiratud ala idapoolne kõrgem osa, seda tõendavad ka mõisahoonete ehitamise ajal planeeritud nelinurkse ala maapinna vormid. Raske on oletada eelpool nimetatud nappide kirjelduste põhjal, milline nägi välja koht enne kahe mõisahoone-härrastemaja ja selle vastas asuva aida (tänapäeva võimla) ehitamist. Viimase kuhu sai koht kindlasti mõisa hoonete vahelise pargi lõpliku väljaehitamisega, mille käigus hävitati ka tollel säilinud varemete osad.

Kindlustatud ala mõõtmed pole tänapäeval määratavad, kuid oletades lääneosas parginõlvas säilinud vana keldrivõlvi ja idapoolse veekraavi äärset kõrgemat rusuhunnikust koosnevat osa, ulatub selle ala pikkus 110 m piiridesse. Seega võime kindlustatud ala ulatust selles osas võrdlemisi suhteliselt

---

37) Iiivimaa 1638.a. maarevisjon. Eesti asustusala I kaguosa Tartu 1941. lk. 37.

määrata. Linnuse ala põhja-lõuna vahelist laiust võime samal alusel määrata kahe veekraavi vahelises lõigus, see ulatub ca 120 m. Põhjapoolse veekraavipoolle on möödunud sajandil ehitatud kahekorruseline kivist härrastemaja, mille vundamentide rajamisel maapinnas võis sattuda küllaltki olulistele linnuse müürijäänustele. Kahjuks puuduvad meil andmed ehitamise ajal päevavalgele tulnud leidudest. Samas vastas asuv aidahoone võib samuti asuda endise linnuse ehituste kohal, siin leidub maapinnas ohtrasti ehitusprahti. Ka suureformaadilisi telliseid (29x14x7,5(7)cm) on siin päevavalgele tulnud. Ainukene nähtav ehitusjäänus endisest linnusest on võimla läänenurgast 28 m kaugusel kõrgendatud platoo nõlvakus leiduv keldrivõlv, mis on hiljem ümber ehitatud juurviljakeldriks. Keldrivõlv, pikiteljega orienteeritud enam-vähem põhjast lõunasse, on laetud keskaegsetest tellistest tünnvõlvina. See katab 5,07x3,86 m suurust 1,75 m kõrgust ruumi, mille esialgne sissepääs on olnud lõunaseinas. Hiljem on ukseava kinni müüritud ja see on murtud keldri lääneserva. Keldri praeguse betoonist valatud

-
- 38) Hagemeister. Tartu staarostkonna inventaarium a. 1582. mainib Urvaste kirikut sissekukkununa ja katuseta. "Eine Meile (-Vaabinast (Elsan) west ist eine steinerne zusammengeb-rochene und unbedecute Kirche..." RAKA f. 1405 n.1 s-ü 128
- 39) Andmed Pirang lk. 44.
- 40) Aug.W.Hupel. Die gegenwärtige Verfassung der Rigischen und der Revelscher Statthalterschaft. Riga 1789. lk. 441-442.
- 41) Ed.Ph.Körber'i käsikiri: Vaterländische Merkwürdigkeiten I, 1802. TA Fr.R. Kreutzwaldi nimel. Riiklik Kirjandusmuuseum. lk. 7-8.

ukseseinana jäädvustatud aastaarv 1936 on pärit nähtavasti mõnest hilisemast ümberehitusest. Keldri seinte müürimiseks on kasutatud põllu- ja telliskive. Hiljem lääneosas sisse murtud ukseava kohal sai mõõta seina paksust, see oli 1,3 m. Keldri lääneseinas, hilisemast ukseavast pisut põhjapoole leidub algeline nišš, 0,42 m sügavune ja 0,75 m laiune, selle võlv on kinni müüritud. Võib arvata, et siin asus mingi aknaava. Keldri põrand asub 78,02 m abs. kõrgusel (tiigi veepind 76,40 m). Vanarahvas kutsus keldrit "rootsiaegseks lossi- ehk pimekeldriks", mille sisemusest keegi ei teadvat midagi rääkida, see olevat kinnimüüritud⁴³⁾. Keldri asetamine väljaspoole kindlustatud ala pole põhjendatud. Linnusesse sissepääs näib olevat asunud idaosas, samas kus praegugi värav teetammiga asub. Arvatavasti leidis linnuse päevil siin tõstesillaga värav, selle värava jäänuseid nägi veel Körber möödunud sajandi algul. Arvestades tänapäeval jälgitavat nelinurkse kujuga ala, võib arvata, et ka linnus omas nelinurkset plaanilahendust. Seda arvamust on toetanud ka kunstiajaloolane A. Tuulse⁴⁴⁾.

Hilisemate ehitustööde käigus on satunud tugevatele ehitusprahi kihtidele, mis tõendavad sügava kultuurikihi olemasolu

---

42) O. Huhn. Top. Beiträge des Dorpt. Werroschen Kreises 1802-1821. lk. 247. Latv. Centr. V.V. Arhivs. f. 6810 n. 1 s-ü 3 ja s-ü 19.

43) TA Fr.R. Kreutzwaldi nimel. Riiklik Kirjandusmuseum. f. 199 s-ü 30. A. Laurson. Ajalooline traditsioon Urvaste kihelkonnast 1927. lk. 42-49.

44) Tuulse, lk. 265. Sellest on lähtunud ka arvamus vt. Eesti arhitektuuri ajalugu, Tallinn 1965. lk. 84.

mainitud alal. 1959.a. kanalisatsioonitrassi kaevamisel väljaspool veekraavidega piiratud ala, täpsemalt määrates Antsla-Urvaste tee lääneserval ja tee ääres asuva vesiveski põhjaseinast ca 20 m kaugusel satuti maapinnas tugevatele müürijäänustele⁴⁵⁾. Jääb mõistatuseks müürijäänuste leidmine sellisel kaugel alal väljaspool veekraavidega piiratud ala. Kas kuuluvad müürid mõnele varasemale veskiehitusele (mainitud 15.saj. üriku) või mõnele kaugeleulatuvale kaitseehitusele, on senini selgumata. Tollel ei saanud mingit oletust teha müüride ulatuse kohta, sest kaevati lahti võrdlemisi kitsas lõik ja momendil polnud kohal ühtki asjatundjat. Võib siiski kalduda arvamusele, et siin, otse linnuse külje all, asus vesiveski, mis töötas maantee ääres paisutatud tiigi veeresurssidel. Selgust Antsla salapärase linnuse põhikavatise ja ehituste kohta annaksid ainult suuremaulatuslikud väljakaevamised rusuga täitunud platool, mis on aga praegustes oludes võimatu, kuna kohalik peremees - sovhoostehnikum - on kogu ala kujundanud lille- ja muruväljakuks ja seda ala läbinud teed asfalteerinud. Praegu Kanepi-Antsla tee ääres kraavidevahelised täidised kuuluvad samuti hilisemaajasse perioodi, need tekkisid mõisa lõplikul planeerimisel. Poolsaare läänepoolsem madalam osa, praegu pargi all, on olnud nähtavasti kindlustamata.

Praegu veskitiigi lääneosas varemeid seisev vesiveski on arvatavasti hilisem.

---

⁴⁵⁾Uno Hermann. Monumenta Estinae Antiquae. Tartu 1942-1957. lk. 207.

KIRJANDUSLIKUD ALLIKAD

Trükitud

1. H.v. Bruiningsde und N. Busch. Liviländische Güterurkunden, I. Riga 1903.
2. Dr. F.G. Bunge und Baron R. Toll. Est- und Liviländische Brieflade Erster Theil, I Band. Reval 1856.
3. Eesti ajalugu II, Tartu 1937.
4. Eesti ajalugu III, Tartu 1940.
5. Eesti arhitektuuri ajalugu, Tallinn 1965.
6. Axel von Gernet. Verfassungsgeschichte des Bisthums Dorpat bis zur Ausbildung der Landstände. Revals 1896.
7. Heinrich v. Hagemeister. Materialien zu einer Geschichte der Leudgüter Livilands. I. n. II. Th. Riga 1836-1837.
8. Gottlieb Olaf Hansen. Geschichte des Geschlechtes derer von Uexküll. I Band. Reval. 1900.
9. Aug. Wilh. Hupel. Die gegenwärtige Verfassung der Rigischen und der Revalschen Statthalterschaft. Riga 1789.
10. Peter Karstedt. Johann Renner Liviländische Historien (1556-1561), Ilbeek 1953.
11. Herbert Ligi. Eesti talurahva olukord ja klassivoitus Liivi sõja algul (1558-1561) Tallinn 1961.
12. Koguteos Eesti II, Võrumaa, Tartu 1926.
13. Liivimaa 1638.a. maarevisjon. Eesti asustasala I kaguosa. Tartu 1941.
14. Karl von Löwis of Menar. Burgenlexikon für Alt-Liviland Riga 1922.

15. Monumenta Livoniae Antiquae. Thomae Hiörn's Ebst-, Iyf- und Lettlaendische Geschichte Nach Originalhandschrift und im Drucke besorgt von Dr. C.E. Napiersky. Riga, Dorpat und Leipzig 1835.
16. Oleg Roslavlev. Hefte zur Landeskunde Estlands. Das Dorpater Land 1624/27. Heft 1. Wolfratshausen-Waldram. August 1965.
17. L.v. Stryk. Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Lävlands. I Theil. Dorpat 1877.
18. Armin Tuulse. Die Burgen in Estland und Lettland. Tartu 1942.
19. Ühes rajoonis, "Kolhoosi Elu" väljaanne, Antsla 1957.

Käsikirjalised allikad

1. Latv. Centr. V.V. Arhivs. f. 6810 n.1 s-ü 3. Raksti par Tērbatas aprinki (1802) O. Huhn. Käsikiri.
- " - f.6819 s-ü 39. O. Huhn. Tpo. Beiträge des Dorpt. Werroschen Kreises. 1821. Käsikiri.
2. TA Fr.R. Kreutzwaldi nimel. Riiklik Kirjandusmuuseum. Ed.Ph. Körberi käsikiri: Vaterländische Merkwürdigkeiten I 1802.
- " - f. 199 s-ü 30. A. Laurson. Ajalooline traditsioon Urvaste kihelkonnast. 1927.
3. RAKA f. 2057 n. 1 s-ü 76. Käsikiri: Ritterschlösser in Lävland. 1839.
f. 2325. s-ü 132 II. Jordrevisions handlingar 1627. fotokoopia.

4. U. Hermann. Monumenta Estoniae Antiquae. Tartu 1942-1957.

Käsikiri autori kogus.

U. Hermann. Burgenlexikon für Estland. Tartu 1938-39.

Käsikiri autori kogus.

Illustratsioonide nimekiri

- 1) Vana-Antsela vaade põhjast 1860.a.
H.Pirangi järgi
- 2) Vana-Antsela ait idast.
Foto U.Hermann 1956.a.
- 3) Vana-Antsela keldri plaan.
Foto U.Hermann 1973.a.
- 4) Vana-Antsela mõis põhjast 19.saj. lõpul.
Etnograafiamuuseumi fotokogust 139:10⁹
- 5) Vana-Antsela põhjapoolne vallikraav. Vaade lõunast.
Foto U.Hermann 1973.a.
- 6) Vaade linnuse asemele läänest.
Foto U.Hermann 1973.a.
- 7) Sissekäik vanasse keldrisse.
Foto T.Niklus 1973.a.
- 8) Vaade Vana-Antsela lõunapoolsele vallile. Ees "Rootsi kuninga tamm".
Foto T.Niklus 1973.a.
- 9) Vaade Vana-Antsela põhjapoolsele osale. Ees vallikraav.
Foto U.Hermann 1973.a.
- 10) Väljavõte Vana-Antsela mõisa plaanist 19.saj. lõpp.
RAKA f.2469 n.1 s.-ü.735.

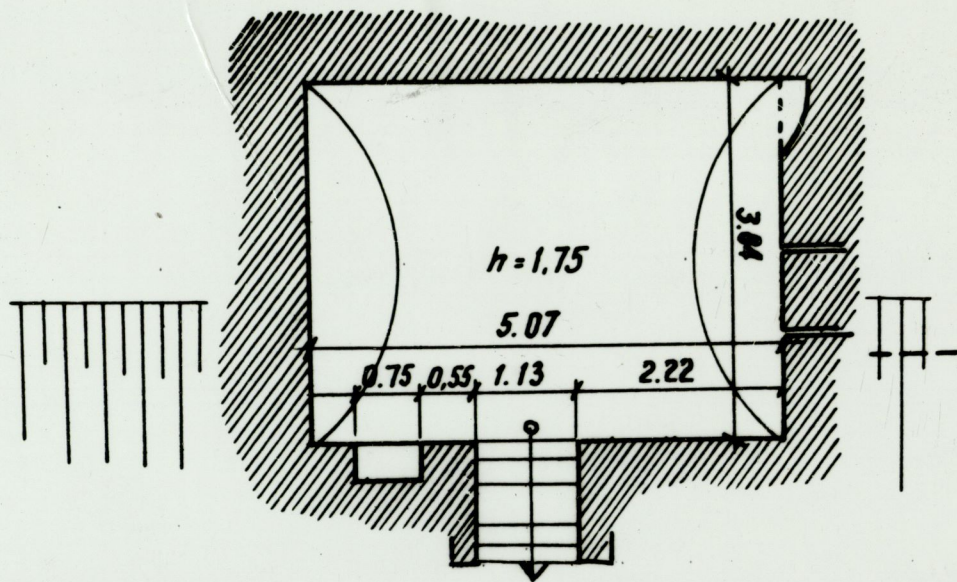

ALT-ANZEN (LIVL.)

FOTOGRAFIE V. J. 1860

VANA-ANTSLA KELDRI PÕHIPLAAN

1: 100

